

■ **תימנה, מבוא לארץ אלחוגריה למרי יוסף רצ'א**, ההדיר העיר והביא לדפוס אפרים יעקב, "חדרי תימן", ירושלים תשנ"ה, בש"ר לשטרי (1995), X + 197 עמ'.

במחקר יהדות תימן עמדו במרכז קהילת עיר הבירה צנעא וקהילות העיירות הסמוכות לה, בעוד ששאר האזורים הונחו. כך מספר המהדיר, במבוא המאלף שכתב לספר, אפשר שזה הגורם לכך שהוא קם ועשה מעשה ודובב את מרי יוסף רצ'א (ניקוד שלי בכל מקום – י"ג), תלמיד חכמים מוכשר, לספר ולתאר את הידע המצוי בגנזי זכרונותיו. הספר אכן ממלא חלל במחקר יהדות תימן, ומגלה פנים כהלכה בייחודם של היהודים באזור אלחוגריה המצוי בדרום תימן בתחומים: א – הליכות חיים; ב – תרבות יהודית-תימנית דרומית; ג – תיאור גאוגרפי של האזור; ד – קווי לשון של הערבית המדוברת באזור דרומי זה. ארבעה תחומים אלה, משולבים בכשרון בלתי רגיל בסיפורו של מרי יוסף רצ'א, כשרון שהוא גם דרמטי וגם לשוני. הסיפור שוטף ומעצב באופן פלסטי מצבים בתחומי חיים שונים, ותוכנו הוא למעשה תיאור אישי מן הזיכרון, שהוא בהכרח בררני ואישי (עמ' 19). אך ביני לביני נמצא המְעִיין לְמַד, רוכש ידע ומתעשר בהרחבת אופקיו.

סביר להניח שהצלחתו הרבה של המספר נובעת לא בלבד מכשרונו וכישוריו, אלא אף מהכוונת המהדיר, מר אפרים יעקב, דוקטורנט ואיש אקדמיה מוכשר, שאלמלא הערותיו לסיפור המרתק היה המְעִיין חסר הרבה, ונעמוד על כך בהמשך דברינו.

ל"הליכות החיים" יש מספר צדדים. מן הצד הדתי אפשר לקבוע, כי יהודי חוגריה היו כ"עם לבדד ישכון", ואין למצוא בתיאורו של מרי יוסף אף סימן של סינקרטיזציה שהתרחשה באזור. שום יסוד מיסטי מהתרבות הערבית לא חדר לתרבות היהודית בחוגריה. למרות שהמחבר מזכיר שדים בשטף התיאור, קשה לקבוע אם הוא עצמו האמין בשדים, אמונה שהגויים היו שטופים בה, כיוון שבדבריו הוא מייחס זאת לגויים, כגון: "באמרם [הגויים] שיש במקום הזה רוח רפאים" (עמ' 88, 104). יש מקומות שהוא מסיח לפי תומו על מעשה שהיה בקבר צדיק שחולל בידי מוסלמי ר"צא רוח מן הקבר", אך נראה לפי ההמשך, שאין כוונתו אלא לתאר את מחשבתם של בני משפחת המוסלמי על עונשו של בן משפחתם על המעשה הרע (עמ' 140). גם מן הצירוף הפועלי "מפחידת השדים", שמצד הלשון הוא תרגום שאילה (loan translation) של צירוף המצוי בערבית (עמ' 147), אין ללמוד על סינקרטיזציה.

מן הצד הכלכלי, התקיימו קשרים עם המוסלמים כמו בכל אזורי תימן. אולם באזור הנידון מצויה תופעה מיוחדת בתחום העבודה – היהודים היו אנשי מקצוע, כרגיל בתימן דאז: נגרים, סנדלרים, חייטים, בנאים ועוד כיוצא בהם. מידת הפיזור המקצועי היתה די גדולה, ובאזורים שהיה בהם ישוב עירוני, עבודה לא חסרה. אך בחוגריה היו היהודים ברובם צורפים; ומכיוון שרוב היישוב היה כפרי, לא היתה עבודה לכל. מכאן צמחה תופעת ה"מְעֵאָאָבָה", שמשמעה עזיבת אנשי מקצוע (הצורפות) ונדידה ליישובים אחרים, גם רחוקים, לעתים עד אתיופיה (ראו דברי המהדיר, עמ' 17 הערה 28). גדולה מזו: אנשי מקצוע אלה יסדו יישובים חדשים במרחב ועסקו שם אף בחקלאות ובמקצועות אחרים. אפשר שהעיררה סְנֹאָן היא אחת מהן, כמשתמע מסיפורו של מרי יוסף (עמ' 41, והערה 40 של המהדיר).

תופעת המְעֵאָאָבָה השפיעה על החיים המשפחתיים של יהודי חוגריה. כיוון שאנשי המקצוע חזרו רק בימי חג ליישוביהם, נשתנה אורח החיים של המשפחה מבחינות מסוימות; דרך משל: דמות האם נעשתה יותר דומיננטית בבית. המהדיר, מר אפרים יעקב, המכנה את השינוי בחיי המשפחה במונח "חיים כפולים", מוסיף את הניתוק המשפחתי וקיום טקסי נישואין רק בתקופות שהאב נמצא בבית (עמ' 18), כלומר: חגים ומועדים.

תחום התרבות היהודית-התימנית בחוגריה היה בעל אופי דתי מיוחד. היהדות היתה בעלת אופי קבלי מובהק, ולכן, למשל, היה כל שליח ציבור חייב להיטהר בטבילה במקווה, כפי שציין המספר: "ומעולם לא קם שליח ציבור [להתפלל] אלא אם כן טיהר כל גופו" (עמ' 109). בית הכנסת ומצוות השבת והמועדים היו מרכז החיים, ומנהג קבוע היה שם ללמוד כל שבת מסכת אחת ממשכתות המשנה (עמ' 111), ולקרוא קטע מן הספר "פלא יועץ" שנתחבר עלי ידי הרב אליעזר פאפו, שהיה רבה של סליסטרה (Silistria) שבבלקן. אלה שני מנהגים אופייניים לחוגריה (עמ' 112 הערה 1, עמ' 115 הערה 3). נוסח התפילה היה נוסח "שאמי", השווה כמעט לנוסח ספרד של ארצות המזרח. יש להניח שבתחום הדתי היו בחוגריה יוצרים שכתבו יצירות מקוריות בתחום היהדות, והדבר ניכר גם בתוספות שחוברו ליצירות ידועות, כגון הוספת בתי שיר ליצירה "לכה דודי" (עמ' 125). אחד החכמים הידועים מן האזור הוא מרי חיים סנואני (עמ' 33 הערה 19), שחיבר שמונה-עשר ספרים בקבלה, והאחד שנתפרסם בארץ הוא "מקום מקדש" (ירושלים התש"מ). במוסיקה הדתית קיימים שני גוני לחן, אפשר מפני שהאוכלוסייה היהודית בחוגריה היתה מורכבת מקבוצות של יהודים בבליים שהיגרו מבבל לאזור זה בזמנים שונים ונטמעו באוכלוסייה היהודית.

התיאור הגאוגרפי של האזור אישי, אך מלמד על חלוקה לאזורי משנה. כדי לעמוד על שיטתו של המחבר, ראוי לצטט את תחילת סיפורו: "נפת-חוגריה מתחיל קצה גבולה בצפון לרגלי ג'יבל-צ'פר וממשיך לצד מזרח" (עמ' 31-32). כאן הוא מספר על יישובים ואישים, יהודיים ונכרים, ושוב הוא חוזר לתיאור הגאוגרפי: "והולך הגבול ומגיע עד רֶאֶהְדָה, עיר מכס לאל-אימאם יחיא, ויורד הגבול לקרן מערבית-דרומית עד עיר מוֹעִיֶצְרָה, עיר קטנה אבל אנשיה גדולים. עיר של חכמים, מקובלים, סופרים, סוחרים, צורפים..." (עמ' 35-37). שיטת התיאור היא אפוא שרטוט גבול מצד מסוים עד למרכז יישובי כלשהו, תיאורו ותיאור אנשיו, חזרה לתיאור גבול מצד אחר, וחזרה חלילה. בתיאור זה יש לא מעט אסוציאציות מקראיות, כגון "ויורד הגבול" על פי "וַיֵּרֶד הַגְּבֹל" (במדבר לד, יא).

שפת התיאור היא עברית בעלת אופי מקראי מתובלת בתבלין חז"לי, אבל היא כוללת גם צורות לשון מן הערבית המדוברת באזור חוגריה. ידוע שהלשון הערבית התימנית עשויה להגים להגים (ראו: Moshe Piamenta, *Dictionary of Post-Classical Yemeni Arabic*, Leiden: 1990-1991). המחבר אף משווה אל להגים תימניים יהודיים אחרים, כגון: "עיוג זה קוראים לו בצפון-תימן: גִּ'עֵלָה, לא ידעתי מה שורשו של שם זה. אצלנו אנשי חוגריה לא מופץ שם זה כלל. רק אצל הגויים שבצפון-חוגריה אומרים: גִּ'עֵלָה, ואנחנו לועגים על שם זה שהוא לשון-גִּ'עֵלָה" (עמ' 113). סביר להניח, שהמונח "צפון תימן" בעיני מרי יוסף משמעו "כל מה שנמצא צפונית לחוגריה ולדרום תימן", כיוון שגם במרכז תימן משמשת הצורה "גִּ'עֵלָה" כמסיבת חברים הכוללת שירה ולימוד. אך יותר ממה שהביא המחבר, הוסיף המהדיר באינטואיציה מדעית מפותחת מילים וצירופים רבים מלהג זה בהערותיו (ראו למשל עמ' 48, 52, 60, 64, 104, 137, ועוד), תוספת העשויה לסייע לחוקרים בתחומי הבלשנות והספרות.

כללם של הדברים: המהדיר, מר אפרים יעקב, זיכה את הרבים ביוזמתו הברוכה לדובב את מרי יוסף רצי'א ולורזו לתאר גאוגרפית אזור זה שכמעט לא נחקר, לרשום היסטוריה של השנים האחרונות לגלות, הווי ותרבות. הערותיו המאלפות לדברי מרי יוסף, הערות המוסיפות ידע והבנה בנושא, ותורמות רבות להכרת הלהג החוגרי, העניקו "תוספת יקר", והמעייץ יצא נשכר. יצחק גלוסקא

Jeffrey S. Malka, *Sephardic Genealogy: Discovering Your Sephardic Ancestors and their World*, Avotaynu, Inc., Bergenfield, New Jersey 2002. xx+363 pp.

המחבר, אורתופד מומחה לפי מקצועו בוירג'יניה שבארצות הברית, מעיד בפתח הספר כי חיבורו הוא פרי עבודתו כעשור בחקר שורשיו. לשם כך הקים באמצע שנות התשעים אתר פעיל מאוד באינטרנט (www.orthohelp.com/general/sefardim.htm), ובעקבות פניות רבות אליו כיצד אפשר להתחקות על שורשי משפחות ספרדיות החליט לכתוב מדריך שימושי בתחום זה לקוראי אנגלית. למאפיין זה יש משמעות ניכרת במהלך הספר, שכן המחבר נמנע בדרך כלל מלהפנות לחיבורים עבריים בנושאים השונים, אף שהספרות בהם רבה.

בהקדמתו ציין מלכה שהספר נועד "לעשות את המידע על חקר משפחות ספרדיות זמין בקלות רבה יותר" (עמ' xv), וכן "לשמש בו בזמן סימוכין (reference) ושיעור (tutorial)" (עמ' xviii). ברור אפוא שכוונת המחבר אינה להעמיד סיפור עלילתי או חיבור מקיף ומסכם על הגנאלוגיה של היהודים יוצאי ספרד ושלוחותיה, אלא לצייד את הקורא בכלי עזר. תפיסה זו השפיעה באופן מכריע על ארגון הספר.

הספר נחלק לארבע חטיבות, ונלווים לו עוד שנים-עשר נספחים, מילון מונחים קצר, ביבליוגרפיה עשירה, מפתח שמות משפחה ומפתח כללי. החטיבות נחלקות לפרקים ואלו לסעיפים, וכולם מפורטים בתוכן העניינים, המחזיק שישה עמודים וחצי. אסתפק בהצגת החטיבות ופרקייהן.

חטיבה 1 (עמ' 2-80): מעט היסטוריה – מיהם הספרדים; היסטוריה קצרה של יהודי ספרד ופורטוגל; הפזורה הספרדית; העולם היהודי האנדלוסי-המרוקאי; יהודים תחת שלטון האסלאם; יהודים בהולנד; הטיוול לאמאזונס; הגאונים; שפות ספרדיות; התפתחות השמות הספרדיים.

חטיבה 2 (עמ' 81-124): יסודות בגנאלוגיה – איך להתחיל; גנאלוגיה ספרדית; ארגון רשימות ותייעודן; מחשבים ואינטרנט; תוכנות לגנאלוגיה; לוחות שנה ותאריכי המרה; כתבי עת.

חטיבה 3 (עמ' 125-252): נתונים (resources) על מדינות – ספרד; מרוקו; אלג'יריה; תוניסיה; מצרים; סודאן; תורכיה והאימפריה העות'מאנית; הבלקנים; איטליה; הולנד; עראק; איראן; סוריה; הקריביים; דרום אמריקה; ארצות הברית.

חטיבה 4 (עמ' 253-266): אינטרנט – אתרים על גנאלוגיה יהודית; אתרים ספרדיים; אנוסים או יהודים בסתר; אתרים על פי מדינות; רשימונים גאוגרפיים (גזטירים).

נספחים: אטימולוגיה של מבחר שמות ספרדיים; הא"ב הספרדי הקורסיבי; הא"ב הערבי; מסמכים ספרדיים בארכיונים המרכזיים לתולדות העם היהודי; רשימות ו"פנקסים" ספרדיים בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי (בירושלים); תבניות גנאלוגיות; שמות יהודיים במקורות מודפסים; הלוח המוסלמי; רשימות עות'מאניות בישראל; בתי דין של האינקוויזיציה בספרד; כתובות על גבי מצבות מערים קטנות במצרים; שמות משפחה ובתי כנסת בסלוניקי במאה ה־17.

עיון בתוכן המפורט (וכאמור, לעיל לא פורטו הסעיפים שבכל פרק) מלמד עד כמה המחבר היה צמוד לתוכניתו, וכי החלק השלישי אכן מחזיק כמחצית מן הספר. הספר גרוש במידע, והוא מלמד עד כמה התייחס המחבר אל משימתו ברצינות. דוגמה קטנה ונאה לכך היא התייחסותו להתיישבות יהודים בבליים במזרח אסיה במהלך המאה ה־17 (עמ' 227).

הנספח הראשון מציע מידע מועיל ומעניין על האטימולוגיה של מבחר שמות משפחה ספרדיים. הוא מאורגן בטבלה, לפי העמודות הבאות: השם, ואריאנטים, השפה המקורית, המשמעות והערות. כך אפשר ללמוד על שמות שמקורם איטלקי (ארדיטי, מונטפירי), פֶּרְפֶּרִי

(אוחיון, אוחנה, אסולין, עקנין), יוני (קסטוריאנוס), ספרדי (בבבנישתי, גאנין, לומברו, מארציאנו, מרקו, קאוואלרו, קארו, קסטרו, קריספין), ערבי (אבולעאפיה, אביטבול, לוגאסי), פורטוגלי (פררה), ופרסי (בךשושן!). עוד רשומים שמות שמוצאם מסופק: ברברי או ספרדי (אזולאי), ספרדי או פורטוגלי (קרדוזה) וספרדי או עברי (דנון). בשמות עבריים אחדים ציין המחבר שמוצאם מקראי (עוזיאל, פרץ, צדוק) ובאחרים לא ציין (גדליה, לוי, עובדיה, שאלתיאל), ודומני שהיעדר שיטה עקיבה לפנינו. השם "מימון" מזוהה כעברי, אך לאמיתו של דבר הוא ערבי.

אף כי בהקדמתו ציין המחבר שהספר נועד לקוראי אנגלית, יש בביבליוגרפיה המפורטת חיבורים גם בצרפתית, בספרדית, בתורכית (! עמ' 325 למעלה), בבולגרית (עמ' 328 למטה), ואף בעברית. אף כאן לא תמיד ברורות אמות המידה לבחירת הפרסומים אשר ראוי לכלולם בביבליוגרפיה מעין זו, שמעיקרה נועדה לספק לקורא "קצה חבל" ולא להתיימר להקיף הכל. למשל: מה תרומתם של ה"שלחן ערוך" (עמ' 322 למטה) ו"מעם לועז" (עמ' 323) לחקר הגנאולוגיה? לצד אחר, מה תועלת יש ב"מורה הנבוכים" לצרכי גנאולוגיה (עמ' 331 למעלה), ואם כבר הוא מצוין באנגלית, מדוע אין הפניה למהדורתו המופתית של שלמה פינס? ואולם, אחרי הכל מדובר בביבליוגרפיה עשירה, מגוונת ומסקרנת, שרבים בה המחקרים החשובים והראויים, והיא בהחלט מועילה.

בדיקה מדוקדקת יותר מעלה כי במקצת העניינים יש לתמוה על שיקוליו של המחבר מה לכלול בספר ומה לא לכלול בו. כך, למשל, נעדרת לוב מרשימת הארצות שישבו בהן יהודים! מגורשי ספרד הגיעו גם למזרח אירופה, אך אין לזה זכר בספר, לפחות לא על פי המפתח שבסופו. גם הסדר הפנימי אינו נהיר עד תומו – למשל: מדוע נידונים הגאונים בין האמאונס לשפות ספרדיות? במה זכו מצבות מבתי הקברות בערים קטנות במצרים שלשמות החקוקים על גביהן ייוחד נספת, ולא זכו לכך מצבות בבתי קברות אחרים, היכולות לספק מידע מועיל לא פחות?

*

כפי שרמזתי בכותרת הרשימה, ספר זה הוא צירוף של שלושה גורמים, אשר שניים מהם אינם תלויים במחבר. בשנים האחרונות יש אופנה רווחת – ולא רק בין יהודים – של התחקות על שורשי המשפחה. אפשר שסידרת הטלויזיה האמריקנית, "שורשים", הרימה תרומה של ממש למגמה זו, ואין היא היחידה. התפתחות האינטרנט בעשור האחרון העמידה לרשות הציבור הרחב כלי מועיל מאין כמוהו לאיתור מידע וללמידה באופן עצמאי מתוך הבית. אך אין די בשני אלו. הגורם השלישי – התודעה – הוא הגורם המכריע, שהרי בלא שמלכה היה נמשך אל חקר תולדות משפחתו הענפה ובעלת מסורת פנימית של עשרות דורות, ובלא רצונו הטוב ויחסו האוהד לכל המתעניין בתולדות משפחתו, לא היה טורח ומעמיד חיבור שכזה לרשות הרבים.

ג'ף מלכה ראוי אפוא להערכה רבה על המאמץ הרב שהושקע בספר שלפנינו, ולהבעת תודה על ששיתף את הרבים בידעיותו, בנסיגו, בתובנותיו ובשיטות עבודתו. נראה כי המטרות שהציב לעצמו (והן צוטטו לעיל) אכן הושגו, וזהו הישג מרשים. הספר ידידותי לקורא, אוצר בחובו מידע רב מאוד, מספק לקורא לא רק מידע אלא גם שיטות וכלים, ומקל על העיסוק בגנאולוגיה הספרדית.

כל ספר מתחיל להתיישן מעת שנמסר לדפוס, וסכנה זו אורבת באופן חמור הרבה יותר לספרו של ג'ף מלכה. יש לקוות כי לא ירחק היום ויוציא מתחת ידיו מהדורות נוספות של

ספרו, ובהן יפיק את לקחיו מן הספר הזה ויעדכן נתונים בעלי חשיבות לקורא (אתרים שנסגרו; אתרים שנפתחו; מחקרים חדשים שנתפרסמו וכיוצא באלה).

ספרו של ג'ף מלכה על הגנאולוגיה הספרדית הוא דוגמה מאלפת לכוחו של אדם תאב דעת, בעל יכולת למידה מצוינת, יוזמה בלתי נדלית ויחס מאיר פנים אל הזולת, שאינו ירא מחדירה לתחום שאינו מקצועו המובהק, ובתוך שנים ספורות הצליח להעמיד כלי מועיל, מרתק ומאתגר. נחם אילן

■ **הכיוון מזרח, כתביעת לתרבות וספרות**, 7 (סתיו תשס"ד-2003) – ספרות בין שתי שפות. הוצאת בימת קדם, תל-אביב, 120 עמודים.

חוברת זו, השביעית במספר של כתב העת "הכיוון מזרח", מתמקדת בספרות הנעה בין שתי שפות ובין שתי תרבויות: התרבות העברית והתרבות הערבית.

בחוברת שלוש חטיבות. החטיבה האחת מוקדשת לסופרים יהודים-ערבים בישראל הכותבים בשפה הערבית. החטיבה כוללת מאמר מאת פרופ' שושן סומך, שבו הוא מתאר בקווים כלליים את עולם היצירה של סופרים אלו, שהוא מגדיר כ"סופרים ללא קהל קוראים". כמו כן כוללת חטיבה זו ראיון שערך יובל עברי עם הסופר יצחק בר משה וקטע מהרומן שלו "בית בבגדד", במקור הערבי ובתרגום לעברית. אחריו בא סיפור משל שלום דרויש, בשני הלשונות, וקטע מנובלה פרי עטו, המלווה במאמר מבוא מאת פרופ' שמואל מורה. עוד בחטיבה זו סיפורים משל אספרנס כהן ומרים אל-מלא בצירוף מאמר על פעילותן הספרותית. לחטיבה זו שייך גם קטע מרומן מאת סמיר נקאש ומאמר על יצירתו, מאת קציעה עלון.

החטיבה השנייה מוקדשת לסופרים שעשו את המעבר מהשפה הערבית לכתיבה בעברית – על חוויה זו מספרים יואב חייק, סמי מיכאל ושמעון בלס.

החטיבה השלישית כוללת יצירות של סופרים פלסטינאיים: סלמאן נאטור, אשרף אלזעיל, ראודה מורקוס ומחמוד דרויש, וכן מאמר סוקר של פרופ' שושן סומך.

בכרך מתפרסם גם מאמר מאת איל שגיא בְּנוֹי על יהודים בתעשיית הקולנוע במצרים.

■ **ירון הראל, ב"ספינות של אש" למערב – תמורות ביהדות סוריה בתקופת הרפורמות העות'מאניות 1840-1880**, מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, ירושלים 2003. 406 עמודים.

הספר סוקר פרק דרמטי בקורות יהדות סוריה, החל מעלילת דמשק, שחוללה תמורות מרחיקות לכת בקהילות היהודיות של סוריה, וכלה בקריסתה של קהילת דמשק בשנת 1880 בעקבות משבר כלכלי חמור. על סמך מחקר ארכיוני מעמיק, סותר המחבר את ההנחה המקובלת בדבר הקיבוען והקיפאון שיהודי סוריה היו שרויים בהם עד לראשית המאה העשרים, ומצביע על תמורות משמעותיות שחלו בחייהם הפנימיים ובמערכת היחסים שבינם לבין העולם החיצון – השלטונות, האוכלוסייה הלא-יהודית הסובבת והקהילות היהודיות שבאירופה – תמורות שהובילו לקראת הגירה המונית אל המערב באותן "ספינות של אש", הן אוניות הקיטור החדישות.

■ אלי שי, משיח של גילוי עריות – היסטוריה חדשה ובלתי מצונזרת של היסוד המיני במיסטיקה המשיחית היהודית, ידיעות אחרונות – ספרי חמד, תל אביב 2002, 520 עמודים. בספר זה מציע אלי שי פרשנות חדשה להתפשטות הגדולה של השבתאות במאה הי"ז. הגורם המיני, המצוי לטענתו במיסטיקה היהודית מקדמת דנא, הלך והעצים עד שפרץ במלוא עוצמתו בתנועה השבתאית. הספר הוא ביוגרפיה של שבתאי צבי האישי ושל התנועה השבתאית כולה, לאורך ציר של סימני דרך מיניים. סימנים אלה ניתן, לטענת המחבר, למצוא בצמתים המרכזיים של ההיסטוריה השבתאית, החל מילדותו של שבתאי צבי, שבמהלכה עבר התעללות מינית וכלה בספיחי הדוגמה והתנועה הפרנקיסטית. מקום נכבד מקדיש המחבר גם לחשיבות המפגש בין שבתאי צבי לנתן העזתי, מפגש שהיה לטענתו רווי מתח הומוראוטי וחולל בסופו של דבר את תנועת התשובה המשיחית הגדולה שהדגישה את הצורך בתיקון החטאים לקראת בוא הגאולה. מרכזיותו של ההיסוד המיני, הן בתאוריה הקבלית והן במעשה הריטואלי של השבתאות, היתה נתונה לתהליך מתמשך של הסוואה והשתקה, הנמשכות עד ימינו בוויכוח האקדמי על טיבה של השבתאות. השער האחרון בספר מקשר בין התנועה המשיחית לבין תופעות בנות זמננו של עבריינות מינית בחברה החרדית, וטוען כי דמותו של "המקובל הקרימינלי", העוטה מעטה של מיסטיפיקציה דתית סביב העבירה המינית מיטיבה לשקף את שני המוקדים העומדים במרכז של החוויה השבתאית: המוקד הפאליהמיני לצד המוקד ההתנהגותי הכולל את תשוקת הגדלות המשיחית.

■ אביבית לוי, הולך תמים ופועל צדק – מורשתו, חייו ופועלו של הרב יוסף קאפה, הוצאת יד מהר"י קאפה, ישראל תשס"ג. 238 עמ'. משפחת הרב יוסף קאפה זצ"ל, שהלך לעולמו לפני שלוש שנים, הוציאה לאור ספר על תולדות חייו. הרב קאפה היה מגדולי "חכמת ישראל" בדורנו ומחשובי חכמי תימן. הוא נולד בצנעא בשנת 1917 וגדל אצל סבו הרב יחיא קאפה. בשנת 1943 עלה לארץ ושימש שנים רבות כדיין וכחבר בית הדין הרבני העליון. הרב קאפה ההדיר ספרים רבים ועל כך מעידה רשימת ספריו שמופיעה בסוף הספר. מבין ספריו החשובים נזכיר כאן את ההדרת פירוש המשניות לרמב"ם, שעליה זכה בפרס ישראל בשנת 1969, ואת הפירוש על משנה תורה לרמב"ם. הספר שלפנינו נכתב בידי נכדתו, אביבית לוי, והיא מתארת את צעירותו בתימן, את עלייתו ארצה ואת תפקידיו הציבוריים. המחברת אף מוסיפה ומספרת על חייו הפרטיים ועל דאגתו למשפחתו, בהסתמכה על מובאות מחיבורי הסב, המתארות את תולדות חייו, על חיבורים שונים ועל ריאיונות עם בני משפחתו ותלמידים קרובים. הכותבת משתמשת ברשימת הזכרונות של המנוח הזורעים אור חדש על פרקים עלומים בחייו, ותקוותו שיפורסמו בקרוב בשלמותם. בסוף הספר מתוארת שיחה שהתנהלה בין הרב קאפה ליהודי, בן אחת העדות, שהתעניין במנהגי יום השנה של תימנים. הרב קאפה אמר לו שהתימנים אינם נוהגים לעשות דבר, והיהודי תמה: "אז מה, מי שמת אצלכם, מת לגמרי?!" ענה לו הרב קאפה בחיור: "אכן מת לגמרי!" (עמ' 230). למרות דבריו, נראה שזכרו ותורתו של הרב קאפה ממשיכים לחיות, וספר זה הוא נדבך נוסף בעיצוב זיכרון זה.